

ДМИТРИЄВА Л. В.,

ад'юнкт

(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.915 343.541 (477)

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ОСОБИ ГВАЛТІВНИКА

У статті розглянуто особу гвалтівника як один із важливіших елементів криміналістичної характеристики. Висвітлено такі аспекти особи гвалтівника, який учиняє зґвалтування в складі групи осіб за участю неповнолітнього, як соціально-демографічні та соціально-психологічні особливості його особистості. На основі аналізу статистичних даних класифіковані типові психологічні й моральні якості особи злочинця, який учиняє зґвалтування в складі групи осіб за участю неповнолітнього.

Ключові слова: криміналістична характеристика, зґвалтування, учинене групою осіб за участю неповнолітнього, категорії ознак особи гвалтівника, типізація особи гвалтівника, формування особистості гвалтівника.

В статье рассмотрена личность насильника как один из важнейших элементов криминалистической характеристики. Освещены такие аспекты личности насильника, который совершает изнасилование в составе группы лиц с участием несовершеннолетнего, как социально-демографические и социально-психологические особенности его личности. На основе анализа статистических данных классифицированы типичные психологические и моральные качества личности преступника, совершающего изнасилование в составе группы лиц с участием несовершеннолетнего.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, изнасилования, совершенные группой лиц с участием несовершеннолетнего, категории признаков лица насильника, типизация лица насильника, формирование личности насильника.

The article deals with the abuser's personality as with one of the most important elements of the criminalistic characteristic. The article covers such aspects of the personality of abuser committing assault within a group of persons with the involvement of a minor as sociodemographic and social-psychological features of his personality. Based on the statistical data analysis, we have classified typical psychological and moral qualities of the personality of abuser committing assault within a group of persons with the involvement of a minor.

Key words: criminalistic characteristic, assault committed by a group of persons with the involvement of a minor, categories of constituent elements of the abuser's personality, typification of the abuser's personality, formation of the abuser's personality.

Вступ. Глибокі соціально-економічні, правові й психологічні зміни, що відбулися в Україні, викликали в певній частини населення почуття всюдозволеності, правового нігілізму, зниження моральних критеріїв і, відповідно, призвели до кількісного та якісного зростання насильницьких злочинів. Одним із найбільш розповсюджених і тяжких насильницьких злочинів є зґвалтування.

Окремим питанням розслідування зґвалтувань не раз приділялася увага у працях ві-

тчизняних і закордонних учених-юристів, психологів, соціологів, а саме: Ю.М. Антоняна, Л.В. Пономарьової, Ю.В. Кадонцева, О.В. Ляліної [1, с. 192; 2, с. 152; 3, с. 280; 4, с. 26] та інших. Особистість злочинця розглядалася у працях Ю.М. Антоняна, В.Н. Кудрявцева, В.Є. Емінова, А.Б. Сахарова, А.Ф. Зелінського, В.О. Коновалової, В.Ю. Шепітько й деяких інших [5, с. 366; 6, с. 234; 7, с. 240; 8, с. 352].

Постановка завдання. Однак значна частина питань стосовно криміналістичних аспектів розслідування зґвалтування й досі залишається нез'ясованою. Одним із таких питань є особливості особистості злочинця, який учиняє зґвалтування групою осіб, у складі якої є неповнолітній. Тому завдання статті полягає в з'ясуванні соціально-демографічних і соціально-психологічних особливостей особистості гвалтівника.

Результати дослідження. Криміналістичний аспект вивчення особистості злочинця становить особливий інтерес, оскільки під час розслідування будь-якого злочину необхідно враховувати ті властивості і стани винного, які виявилися у способі злочину або значущі для індивідуалізації покарання. Важливість вивчення особистості злочинця закріплена й на законодавчому рівні. Зокрема, законодавець зобов'язує слідчого повно та всебічно досліджувати особистість підозрюваного, обставини, що впливають на міру й характер відповідальності, а також інші обставини, які характеризують його особу (ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)).

Особа злочинця – це соціально-психологічне поняття, яке охоплює сукупність типових психологічних і моральних якостей індивіда, що формуються в результаті вчинення злочинів. Особа злочинця охоплює систему психологічних властивостей: спонукання, установлення, переконання, емоційні та вольові особливості тощо. Дослідження особи злочинця передбачає вивчення психологічних механізмів протиправної поведінки, мотивацій щодо вчинення різних видів злочинів, індивідуально психологічних і соціальних чинників, ситуативних реакцій людини.

Заслужують на увагу пропозиції деяких авторів, зокрема А.Б. Сахаров виділяє певні категорії ознак щодо структури особи злочинця.

1. *Соціально-демографічні:* а) загальногромадянська сфера (соціальне походження, соціальний стан, освіта, участь у суспільно-політичних подіях тощо); б) сімейна сфера (сімейний стан, склад сім'ї, взаємини членів сім'ї тощо); в) побутова сфера (місце проживання, житлові умови, матеріальне становище, найближче побутове оточення, знайомства тощо); г) виробнича сфера (професія, спеціальність, рід занять, трудовий стаж, характеристика в колективі тощо).

2. *Соціально-психологічні:* а) моральна сфера (світоглядні й моральні риси людини); б) інтелектуальна сфера (рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід тощо); в) емоційна сфера (сила і швидкість реакцій на подразники, міра емоційного збудження тощо); г) вольова сфера (цілеспрямованість особи, витримка, рішучість тощо) [9, с. 240].

Визначальною умовою формування особистості гвалтівника в більшості випадків є негативні сімейні умови, до яких зазвичай належать алкоголізм або наркоманію батьків, скандали між ними, фізичні покарання підлітка, а також тепличні умови, створювані дітям у деяких сім'ях, відсторонення їх від будь-якої активної діяльності й відповідальності. Усе це призводить до виховання гарячковості, підвищеної збудливості, нестриманості, нездатності подолати життєві труднощі в критичній ситуації. Серед індивідуальних особливостей, що потенційно формують протиправну поведінку, необхідно назвати різні нервово-психічні захворювання (відставання в розумовому розвитку, олігофренія), фізичні недоліки (дефекти мови, зовнішня непривабливість тощо).

Дослідниками відзначається висока питома вага (від 30 до 40%) поширеності психічних аномалій у злочинців, які вчиняють насильницькі злочини. До таких психічних аномалій належать усі розлади психічної діяльності, які не досягли психотичного рівня й не виключають осудності, але призводять до особистісних змін, а звідси – до поведінкових відхилень. До аномалій такого роду варто зарахувати психопатії, олігофренію в ступені дебільності, епілепсію, шизофренію в стані ремісії, залишкові явища черепно-мозкових травм, органічні

захворювання головного мозку, судинні захворювання із психічними змінами, хронічний алкоголізм, наркоманію та інші психічні розлади. Більшість із цих розладів являють собою прикордонні стани психіки, що знаходяться на межі психічного здоров'я і хвороби (неврози, психопатії, деякі форми реактивних станів тощо).

У цьому зв'язку видається цікавою типізація гвалтівників залежно від їхнього психічного стану, які можуть бути поділені на дві групи.

У першу групу входять особи з різними аномаліями психіки, а також патологічними виявами статевого потягу (фетишизм, ексгібіціонізм, садизм тощо). Дефекти їхньої психіки виявляються не тільки в певній нелогічності поведінки, а й у мові, що може бути помічено як потерпілою особою, так і свідками. До цієї групи належать і особи, які страждають на психоз пізнього віку, старече недоумство. Найчастіше ними здійснюються статеві посягання відносно малолітніх і неповнолітніх.

Другу групу становлять особи, які не мають патологічних змін у психіці і статевій сфері. Цю групу можна поділити на три підгрупи:

1) хронічні алкоголіки, наркомани, а також особи, раніше судимі за злісне хуліганство, розбої, статеві й інші насильницькі злочини. Таких осіб вирізняють грубість, жорстокість у поведженні з оточуючими, моральна розбещеність, збоченість у задоволенні статевої пристрасті;

2) особи, які не мають різко виражених ознак першої підгрупи. У більшості своїй вони вирізняються примітивними інтересами, цинічним ставленням до осіб протилежної статі, зловживанням алкогольними напоями або наркотиками. До цієї ж підгрупи належать і особи, котрі вчинили зґвалтування за наявності складних, специфічних взаємин із потерпілою особою, у ситуації, коли її поведінка була необачною, ризикованою й навіть провокаційною;

3) до третьої підгрупи належать неповнолітні насильники. Нападаючи поодиночки, вони найчастіше зазіхають на малолітніх або неповнолітніх. При скоєнні злочину в групі їхніми жертвами виявляються як неповнолітні, так і дорослі жінки, у тому числі похилого віку. Групові зґвалтування з участю неповнолітніх супроводжуються жорстоким, особливо цинічним ставленням до жертви, збоченими способами задоволення статевої пристрасті. Іноді такі зґвалтування закінчуються позбавленням жертви життя, над якою підлітки глумляться, вирізаючи статеві органи, молочні залози, заштовхують у піхву сторонні предмети (пляшки, палиці тощо). У процесі розкриття зґвалтування, учиненого неповнолітніми або за їх участю, потрібно враховувати, що досить часто така група здійснює й інші злочини (крадіжки, грабежі, розбої, хуліганство тощо), що, як правило, учиняються один за іншим [10, с. 202].

У криміналістиці існує кілька характеристик осіб, які вчинили насильницькі злочини. На нашу думку, найкраще характеризує типові портрети гвалтівників така класифікація:

1) особи, які вперше вчинили злочини під впливом ситуації, проте попередня їх поведінка була далеко не бездоганною. Їм властиві такі негативні нахили, як уживання спиртних напоїв, наркотиків, паління тощо;

2) особи, котрі вже здійснювали різні правопорушення, притягалися до адміністративної відповідальності. Мотив і мета злочину формуються в них під впливом ситуації. Як правило, такі особи вчиняють злочин спонтанно;

3) особи, моральна деформація яких становить серйозну небезпеку для суспільства, чия поведінка має стійкий антисоціальний характер. До цієї підгрупи належать і раніше судимі (умовно засуджені, достроково звільнені тощо). Вони грубі, жорстокі, у них практично відсутнє почуття сорому [11, с. 872].

Аналізуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що вчинення зґвалтування зумовлюється сукупністю факторів зовнішнього соціального середовища та індивідуальними особливостями особистості злочинця.

Нами було досліджено статистику по Україні за 2013 р. осіб, які вчинили зґвалтування у групі, у тому числі за участю неповнолітніх. Проаналізувавши отриману інформацію, ми дійшли висновку, що зґвалтування, учинені у складі організованої групи чи злочинної організації, відсутні, 7 осіб учинили зґвалтування у складі змішаної групи – дорослі й неповнолітні. А сьогодні рідко зустрічаються стійкі групи, сформовані спеціально для вчинення

згвалтувань. Переважно серед групових згвалтувань наявні групи, що склалися ситуативно. У цих групах майже відсутній розподіл функцій, що характерний для організованої групи, і, як правило, усе відбувається спонтанно в ході вчинення згвалтування. У більшості своїй гвалтівники (161 особа) вчинили злочин у стані алкогольного сп'яніння, і тільки 2 особи – у стані наркотичного сп'яніння.

На відміну від корисливих злочинів, злочинні групи (у тому числі за участю неповнолітніх), які вчиняють згвалтування, існують нетривалий час. При цьому 34 групи (15,6%) утворилися через випадковий збіг обставин, 141 група (65,1%) – на ґрунті спільного проведення дозвілля, 22 групи (10%) – на ґрунті спільних інтересів, унаслідок інших причин – 20 груп (9,3%). Досліджені нами групи утворюються за місцем проживання, на ґрунті спільного проведення дозвілля та спільних інтересів (75,1%), до того ж незалежно від того, є особи сільськими чи міськими жителями [12].

Усього за період із 01.01.2013 р. до 30.11.2013 р. зареєстровано 522 згвалтування, за якими повідомлено про підозру 301 особу. За віковими групами особи, які вчинили згвалтування, розподілилися так:

- з 14 до 15 років – 3 особи;
- з 16 до 17 років – 11 осіб;
- з 18 до 28 років – 116 осіб;
- з 29 років до 39 років – 64 особи;
- з 40 до 54 років – 35 осіб;
- 55–59 років – 1 особа;
- 60 і більше років – немає.

Отже, можна зробити висновок, що більшість згвалтувань учиняється чоловіками віком від 18 до 39 років. Майже не вчиняються згвалтування віковими групами до 15 років і після 55 років.

За рівнем освіти особи, які вчинили згвалтування, розподілилися так:

- повна вища освіта – 7;
- професійно-технічна – 142;
- повна загальна середня та базова загальна середня – 169;
- початкова загальна освіта та без освіти – 16.

Тобто, найменша частка згвалтувань припадає на осіб із вищою освітою, найбільша – на осіб із повною середньою та базовою загальною середньою, а також із професійно-технічною освітою.

Варто також зазначити певну тенденцію: 104 особи, які вчинили згвалтування, раніше також учиняли злочини, у 61 особи з них судимість не знята й не погашена [13].

Висновки. Можна зробити висновок, що велика кількість вільного часу, систематичне зловживання спиртними напоями детермінує вчинення багатьох злочинів, у тому числі і згвалтувань, скоєних групою осіб за участю неповнолітнього. Згідно з результатами нашого дослідження, найчастіше згвалтування вчиняються особами віком від 18 до 39 років, із середньою повною (загальною або базовою) освітою, раніше засудженими, із непогашеною або не знятою судимістю, у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, у групі, яка утворилася ситуативно.

Список використаних джерел:

1. Антонян Ю.М. Изнасилование: причины и предупреждение / Ю.М. Антонян, В.П. Голубев, Ю.Н. Кудряков. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1990. – 192 с.
2. Пономарева Л.В. Методика расследования изнасилований / Л.В. Пономарева. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 152 с.
3. Кадонцев Ю.В. Методика расследования изнасилований, совершенных лицами молодежного возраста (18–25 лет) : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Ю.В. Кадонцев. – Уфа, 2001. – 280 с.
4. Лялина Е.В. Первоначальный этап расследования изнасилований, совершаемых группой несовершеннолетних : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Е.В. Лялина. – Саратов, 2006. – 26 с.
5. Антонян Ю.М. Личность преступника / Ю.М. Антонян, В.Н. Кудрявцев, В.Е. Эми-

нов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 366 с.

6. Сахаров А.Б. О личности преступника и причинах преступности / А.Б. Сахаров. – М. : Госюриздат, 1981. – 234 с.

7. Зелінський А.Ф. Кримінологія : [навч. посіб.] / А.Ф. Зелінський. – Х. : Рубікон, 2000. – 240 с.

8. Коновалова В.Е. Основы юридической психологии : [учебник] / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепитько – 2-е изд. – Х. : Одиссей, 2006. – 352 с.

9. Коновалова В.О. Юридична психологія : [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько. – 2-е вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2008. – 240 с.

10. Еремін А.С. Первоначальный этап расследования изнасилования, сопряженного с причинением вреда здоровью : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.С. Еремін ; Кубан. гос. ун-т. – Краснодар, 2011. – 202 с.

11. Криміналістика : [підручник для вузів] / під ред. Р.С. Белкіна. – М., 2007. – С. 872.

12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/march-2013>.

13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&_c=fo.

